

**“ULUSLAR ARASI
DÜZCELİ M. ZÂHİD KEVSERİ SEMPOZYUMU”
ÜZERİNE
(24–25 Kasım 2007, Düzce)**

*Hüseyin AKYÜZOĞLU**

“Uluslar Arası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu” Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Düzce Belediyesi işbirliğiyle Düzce’nin Gölyaka ilçesinde bulunan Efteni Termal Otelde 24–25 Kasım 2007 tarihlerinde gerçekleştirildi. Açılış töreni, on bir oturumda sunulan bilimsel tebliğler ve değerlendirme oturumu şeklinde iki gün boyunca devam eden sempozyum bilimsel bir özellik taşımasına ve küçük bir ilde gerçekleştirilmesine rağmen katılımcıların ve halkın oldukça ilgisini çekmiş, çok farklı kesimlerin takdirini toplamıştır. Bütün oturumların ilgiyle izlendiği toplantı, daha önce gerçekleştirdiği başarılı sempozyum ve ilmi toplantılara bir yenisini ekleyen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin organizasyonu ve Düzce Belediyesi ve çalışanlarının katkı ve fedakârlıkları sayesinde başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumda iki gün boyunca “Bir Son Dönem Osmanlı Âliminin Portresi” alt başlığı çerçevesinde Düzceli bir âlim olan M. Zâhid Kevserî’nin portresi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bendeniz iki gün boyunca farklı tebliğ ve müzakereleriyle zevkle izleme fırsatı bulduğum ve aynı zamanda bir Düzceli olarak tertip heyetinde bulunmaktan şeref duyduğum sempozyumun konu başlıkları ve muhtevasına ilişkin kısa izlenimler sunmaya çalışacağım.

Öncelikle bu sempozyumun tertip heyetinde de bulunmamızdan dolayı sempozyumun aşamaları hakkında kısa bilgi vermek faydalı olacaktır. Böylesine önemli bir âlim hakkında bir sempozyum düzenleme fikri çok öncelere dayansa da Şubat 2007’de Düzce Belediyesi ile yapılan bir görüşme netice-

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Tefsir Anabilim Dalı

sinde fikir planından, icraat sahasına çıkmıştır. Başkanlığını Prof. Dr. Abdullah Aydınlı'nın yürüttüğü Sempozyum Tertip Heyeti'nde, Doç. Dr. H. İbrahim BULUT, Doç. Dr. H. Mehmet GÜNAY, Doç. Dr. Muhammed AYDIN, Yrd.Doç.Dr. Atilla ARKAN, Arş. Gör. Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU, Arş. Gör. İrfan İNCE ve Düzce Belediyesi'nden K. Ogün DANIŞ (*Düzce Bld. Dış İlişkiler Müdürü*), ile Saffet PEHLİVAN (*Düzce Bld. Bşk. Yrd.*) yer almaktadır.

Şubat ayından itibaren düzenli toplantılar yapılarak sempozyumumuzun genel çerçevesi çizilmeye çalışıldı ve bu sempozyumda konunun; Kevseri'nin yetiştiği sosyo-kültürel ortam, yaşadığı dönem, çalkantılı biyografisi, ilmî kariyeri, kurmuş olduğu ilişkiler ağı ve etkileri bakımından ele alınması düşünüldü. Bu çerçevede sempozyum programının muhtemel ana başlıkları şu şekilde tespit edildi: yaşadığı sosyo-kültürel zemin ve tarihsel arka plan: İstanbul-Kahire eksenli; anılan çerçeve içerisinde hayat hikâyesi; dikey ve yatay ilişkiler ağı: hocaları, talebeleri ve çağdaşlarıyla ilişkisi; tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf vb. açılardan ilmî şahsiyeti ve etkileri. Daha sonra yurtiçi ve yurtdışı ilim çevrelerine gerek elektronik yoldan gerekse posta yoluyla sempozyum takvimi duyuruldu.

Neticede 50 tanesi yurtdışından, 35 tanesi yurtiçinden olmak üzere 85 tane tebliğ özeti alındı. Tebliğ özetleri tertip heyetinin tümünün katılımıyla son derece dikkatli bir şekilde okunarak ve seçim yapmakta bir hayli zorlanılarak yurtdışından 18, yurtdışından 17 tebliğ olmak üzere toplamda 35 tebliğ seçildi. Bu tebliğlerin her birine birer müzakereci belirlendi. 24-25 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilen sempozyumda yurtdışından belirlenen üç tebliğcimiz çeşitli mazeretlerle tebliğlerini gönderemediler. Dolayısıyla sempozyumda M. Zâhid Kevserî ile ilgili 32 tane tebliğ sunulmuş oldu. Sempozyumun arka planı ile ilgili bu kısa bilgiden sonra sempozyum oturumları ve muhtevasıyla ilgili izlenimlerimize geçebiliriz.

24 Kasım Cumartesi

Sempozyum ilk gün saygı duruşu ve İstiklal marşının ardından yine Düzceli bir kârî olan İlhan Tok'un okuduğu Kur'an-ı Kerim ile başladı. Selim Gökdemir'in kısa sunuşunun ardından Düzce Belediyesi adına belediye başkanı Mehmet Keleş bir konuşma yaparak, böylesi sempozyumları, kültürel etkinlikleri ve çalışmalarını, üniversitelerce geliştirilecek her türlü projeyi desteklemekten zevk duyacaklarını ve bunu kendileri için bir görev saydıkları

rını ifade etti. Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı ve aynı zamanda Zâhid Kevserî'nin köylüsü olan İsmail Öner bir konuşma yaparak sempozyumun yapılmasından duydukları mutluluğu belirtti. Mısır Türk İşadamları Derneği Genel Sekreteri gazeteci Metin Turan, Kevserî'nin Mısır'daki kabrinin restorasyonu ile ilgili bilgiler verdi. Düzce Müftüsü Alaaddin Gürpınar'ın konuşmasının ardından İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ali Erbaş bir konuşma yaptı ve sempozyuma yaklaşık 9 aydır hazırlandıklarını belirterek, hocaların hocası M. Zâhid Kevserî'yi öğretmenler gününde anmayı uygun gördüklerini ifade etti. Medeniyetlerin ilerlemesinin yahut gerilemesinin, ilim adamlarına verilen değerle doğru orantılı olduğunu belirten Prof. Dr. Erbaş, Kevserî'nin uluslar arası şöhreti bulunan bir âlim olarak hakkında sempozyum düzenlenmesini fazlasıyla hak ettiğini vurguladı. Düzce Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Kepez ise tarihi şahsiyetlerin bir hazine gibi ortaya çıkartılmasının çok önemli olduğunu belirterek, Düzce Üniversitesi'nde kütüphanenin bir bölümünü Kevserî'ye ayıracaklarını ve ilk olarak sempozyum tebliğlerini buraya koyarak öğrencileri bu şahsiyeti daha yakından tanımaya teşvik edeceklerini söyledi. Daha sonra verilen kısa bir aranın ardından oturumlara geçildi. Tebliğlerin sunulduğu 1. oturum ve değerlendirme oturumu tek salonda, diğer 10 oturum aynı katta bulunan iki ayrı salonda eşzamanlı olarak gerçekleştirildi.

Oturum başkanlığını Prof. Dr. İ. Kafi Dönmez'in yaptığı 1. oturum saat 11.00'da başladı. İlk olarak Arş. Gör. İrfan İNCE, M. Zahid Kevserî'nin fotoğrafları ve tamir edilen kabrinin görüntüleri eşliğinde Kevserî'nin hayatını anlattı. 1863 yılında Kafkasya'dan göç ederek Düzce'ye yerleşen ilmiye sınıfından Çerkez bir aileye mensup M. Zâhid Kevserî'nin 1879 yılında doğduğunu belirten İrfan İnce, Kevserî'nin ilk eğitimini babasından aldığını, 1893'te gittiği İstanbul'da eğitimini tamamlayarak 1906 yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başladığını, 1913'te İstanbul Müderrisliği unvanı aldığını söyledi. 1914'te Kastamonu'da kurulan medreseye tayin edildiğini ve 3 yıl sonra İstanbul'a döndüğünü kaydetti. Kevserî'nin zamanın Şeyhülislam'ı Mustafa Sabri Efendi'nin vekili sıfatıyla Beyazid Medresesi'nde dersler verdiğini, 1922 yılında da Mısır'a göç ettiğini vurguladı. Kevserî'nin iki kez kısa süreli Şam'da bulunduğunu, ardından tekrar ailesiyle Mısır'a dönerek devlet arşivinde çalıştığını belirten İnce, onun 1952 yılındaki vefatına kadar ilim dünyasıyla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu, birçok öğrenci yetiştirdiğini, yayınladığı eserlerle ilim ve fikir çevrelerinde önemli bir etki bıraktığını, irili ufaklı pek çok kitap ve makalenin yanı sıra çok sayıda nadide eserin tahkik

ve yayınlanması aracılığıyla ilim dünyasına önemli katkılarda bulunduğunu ifade etti. Ayrıca İrfan İnce'nin, Kevseri'nin halen hayatta olan talebelerinden Emin Saraç Hoca Efendi ile yaptığı röportajdan önemli bölümler videodan gösterildi.

Prof. Dr. İsmail KARA, “İlmiye Sınıfında Zihni Çatallaşma” isimli tebliğinde: “Klasik Osmanlı dünyasının nerede ise bütün unsurlarını süreç içinde hem mantık hem de mekanizma olarak değişime ve dönüşüme icbar eden islahat hareketlerinin çok yönlü tehdit, tahdit ve problemlerine muhatap olmuş kurumlardan ve toplumsal tabakalardan biri de tabii olarak ilmiye sınıfıdır. Buna ilmiye sınıfının yerinden olması / yerinden edilmesi veya sistemi işleten ana unsurlardan biri olmaktan uzaklaş(tırıl)ması süreci de diyebiliriz. Bugün anladığımız mânada muhafazakâr ve modernist ulema ayrımının ortaya çıktığı zemin tam da burasıdır. Bir başka şekilde söylersek farklı mektep ve meşrepleri, onların istiklâliyetlerini muhafaza etmek kaydıyla bir üst dil vasıtasıyla tevhit etmesi beklenen ilmiyenin kendi kafası çatallaşmış, ortadan ikiye bölünmüştür.”, diyerek bu meselenin nasıl ve niçinini ortaya koydu. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Atilla ARKAN (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Mısır Aynu’ş-Şems Üniversitesi’nden Prof. Dr. Macide Salah MAHLUF, “Muhammed Zahid el-Kevseri’nin Mısır Dönemi” isimli tebliğini sundu. Sayın Mahluf bu tebliğinde Kevseri’nin 1922 senesinde Mısır’a gitmesinden sonraki süreçte yaşadıklarını özetleyerek Kevseri’nin ilmî şahsiyetinin Mısır’da olgunlaştığını, İslam âleminin fikrî ve ictimâî problemleriyle ilgilenmeye başladığını, akide, tecdid ve islahla ilgili konularda yazılan yazılara reddiyeler yazmaya başladığını, bu reddiyelerde hareket noktasının “hastalığı bilmeyen devasında ilerleme kaydedemez” düsturu olduğunu belirtti. Kevseri’nin Ezher Üniversitesi’nde İslamî ilimlerin yanında fen ilimlerinin de okutulması gerektiğini vurguladığına işaret etti. Prof. Dr. Macide Salah Mahluf, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’den önemli âlimlerin göç etmek zorunda kaldığını, bunlardan ikisinin Mustafa Sabri Efendi ile M. Zâhid Kevserî olduğunu ifade etti. Mısır’ın en önde gelen ilim adamlarının dahi el-Ezher’in yakınında ikamet eden Kevseri’den ilim talep ettiklerinin altını çizen Prof. Dr. Mahluf, “Bu, Kevseri’nin ne kadar önemli bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır” dedi. Prof. Dr. Mahluf, Kevseri’nin el yazmalarına karşı büyük ilgi göstererek nice eserleri gün yüzüne çıkardığını, araştırmacı kişiliğiyle, güçlü kalemle kısa sürede Mısır’da zirveye oturduğunu vurguladı. Çok sa-

yıda âlim yetiştiren Kevserî'nin temel amacının İslam'ı zenginleştirmek ve doğru anlaşılmasını sağlamak olduğunu kaydeden Prof. Dr. Macide Mahluf, "İlâhî prensiplerden hiçbir zaman taviz vermedi. İslam'ın özünden uzaklaşılması onu her zaman üzmüştür. Müsteşriklerin iddialarına cevap veren makaleler yazdı. Sömürgeci kurtulmaları için İslam ülkelerine çağrılarda bulundu. Mısırlılar olarak Kevserî ile onur duymaktayız. Bir Türk olmasına rağmen Arapça eserler yazması onun İslam dünyasında tanınmasını sağladı" diye konuştu. Tebliğ, Dr. Suat MERTOĞLU (İSAM) tarafından müzakere edildi.

İlk oturumun "M. Zahid el-Kevserî'nin Görüş ve Eserlerine Genel Bir Bakış" isimli son tebliğini Cezayir Algries Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ammar Ceydel sundu ve M. Zahid Kevserî'nin eserleri ve görüşleri hakkında bilgi verdi. Prof. Dr. Ceydel, Kevserî'nin hadisten kelama, fıkihtan tarihe, tasavvuftan akaide kadar çok geniş yelpazede yaklaşık 100 eser ortaya koyduğunu, eserlerinin değerinin günümüzde daha iyi anlaşıldığını söyledi. Kevserî'nin özellikle bidatlerle mücadele konusunda çok çaba sarf ettiğini kaydeden Prof. Dr. Ceydel, Kevserî'nin tek başına bir enstitü gibi olduğunu vurguladı. Kevserî'nin eserlerinin büyük kısmının günümüze ulaştığını ancak bir kısmının kayıp olduğunu altını çizen Prof. Dr. Ceydel, "Hayatının son yıllarında büyük maddi sıkıntılar çekti. Çaresiz kalınca her şeyden çok sevdiği kitaplarını satmaya başladı. O kadar onurluydu ki, öğrencilerinin yardım taleplerini geri çeviriyordu" dedi. Tebliğin, Prof. Dr. M. Emin ÖZAFŞAR (Ankara Üniversitesi) tarafından hazırlanan müzakeresi, kendisi gelemediği için okundu.

Sempozyumun öğleden sonra başlayan 2. oturumunu Sakarya İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Veli ULUTÜRK yönetti. "M. Zâhid Kevserî, Eserleri ve İlmi Kişiliği" isimli bu oturumda "Kevserî'nin Gazete ve Dergilerdeki İlmî Tartışma Yazıları ve Basılmamış Makaleleri" isimli tebliği sempozyuma Ürdün'den katılan Araştırmacı İyad Ahmed al-ĞUC sundu. İyad Ahmed tebliğinde Kevserî'nin 1929-1952 yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı ilmî tartışma yazılarını ve makalelerini tanıttı. Bu dönemde Mecelletü'l-İslam, Mecelletü's-Şarki'l-Arabî, Mecelletü Hedy'l-İslam, Mecelletü'n-Nezîr, Mecelletü'l-Müslim gibi dergilerde yazılar kaleme aldığını söyledi. Kevserî'ni bu yazılarında Fıkıh ve Usûlü, Kur'an ilimleri ve Tefsir, Hadis ilimleri, Kelam, İslam Tarihi, isra-miraç, hicret gibi dini ve sosyal konulara yer verdiğini belirtti. Bu makalelerinde takip ettiği metodu ortaya

koyan İyad Ahmed, İstanbul'da çok önemli görevlerde bulunan Kevserî'nin Mısır'a gittiğinde gizli bir hazine olduğunu kimsenin bilmediğini ancak kısa sürede keşfedildiğini ifade ederek, "Kevserî'nin yazıları incelendiğinde sözlerinin kısaltılmadığı hatta özetlenemediği dikkati çeker. Kullandığı terimler çok yerli yerindedir. Her kelimeyi özenle seçmiştir. Yazılarında cevap verdiği kişilerin isimlerini zikretmez. Ona göre fikirler ve konular önemlidir, kişiler değil. Terbiye, insaf ve istikamet sahibidir. Allah'ı seveni seviyor, sevmeyeni sevmiyordu. Değerli bir âlime cevap verirken kalemi yumuşar insafı bulunmayanlara cevap verirken keskinleşirdi. Mecelletü'l-İslam'da yazıları yayınlanırken dergi ilk günden tükenirdi. Hem aklî, hem naklî bilimlerde imamdı. Öyle usta bir Arapça kullanıyordu ki, çoğu insan onun Türk olduğunu anlamazdı" diye konuştu. Tebliğ, Doç. Dr. Şükrü ÖZEN (İSAM) tarafından müzakere edildi.

"İmam Kevserî: Hocaları ve Talebeleri" isimli ikinci tebliği Suudi Arabistan'dan Muhammed er-Reşîd sundu. Muhammed er-Reşîd bu tebliğinde, Kevserî'nin hocaları, rivayetdeki metodu, Kevserî'nin verdiği icazetler, isnada verdiği önem ve talebeleri gibi konular üzerinde durdu. Muhammed er-Reşîd, salonda alkışlanan şu teklifte bulundu: "Ya bize Türkçe öğretin ya da Kevserî gibi önemli âlimlerinizin eserlerini Arapçaya çevirin! İlim adamlarınızı Arap dünyasına ve dünyaya tanıttın ki, kaybolup gitmesinler." Muhammed er-Reşîd, Türkiye'deki bir üniversiteye Zâhid Kevserî adının verilmesini ya da önemli üniversitelerden birinde Zâhid Kevserî Kürsüsü kurulması gerektiğini belirterek konuşmasını tamamladı. Tebliğ, Arş. Gör. İrfan İNCE (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Eşzamanlı olarak 2. oturumla aynı anda başlayan "M. Zâhid Kevserî ve İlişkiler Ağı" adlı 3. oturumun başkanlığını ise Ankara Üniversitesi'nden Doç. Dr. Bünyamin ERUL yaptı. Bu oturumun "1358-1371 Tarihleri Arasında Kevserî'nin, Allame Muhammed Yusuf el-Bennûrî'ye Yazdığı Mektupların Sunum ve Değerlendirmesi" isimli ilk tebliğini İngiltere Exeter Üniversitesi'nden Suud Salih as-SARHAN sundu. Kevserî'nin 13 yıllık bu zaman dilimi içerisinde el-Bennûrî'ye 45 mektup gönderdiğini, bu mektuplardaki bilgilerin Kevserî'nin ilmî ve şahsî hayatı hakkında önemli ipuçları verdiğini belirtti. Bizler bu mektuplardan hareketle Kevserî'nin Kahire'de oturduğu evleri, bir evden diğerine taşınmasını, kendisinin ve eşinin hastalıklarıyla ilgili bilgileri bulabiliriz. Suud Salih bu mektuplarda ayrıca Kevserî'nin izzet-i nefsi, hayâsı, sabrı, tevazuu ve cömertliği ile ilgili bilgilerin yanı sıra ilme olan düşkünlüğü, ilim adamlarıyla sevgi ve saygı çerçevesindeki

düşkünlüğü, ilim adamlarıyla sevgi ve saygı çerçevesindeki ilişkilerini de bulabileceğimizi ifade etti. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Diğer tebliğ sahibi Muhammed Abdüşşehid en-NUMANÎ (Pakistan Karaçi Üniversitesi) “Kevserî’nin Hint Altkıtası ve Pakistan Âlimleriyle İlişkisi” isimli tebliğini sundu. En-Numanî bu tebliğinde Kevserî’nin Hint Altkıtası ve Pakistan âlimleriyle ilişkisini ele aldı. Kevserî’nin Ali el-Muttakî, Ebu’l-Hasan el-Kebîr, Muhammed b. Tahir gibi Hindistanlı âlimlerden istifade ettiğini ve onları da farklı şekillerde etkilediğini, Kevserî’nin kendi muasırı olan bazı âlimlerin kitaplarına övgüleri bulunduğu gibi Hint âlimlerinin de Kevserî ile ilgili takdîrîkâr ifadelerinin bulunduğunu belirtti. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Haluk SONGUR (Süleyman Demirel Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Saat 16.00’da başlayan “M. Zâhid Kevserî ve Kur’an İlimleri” isimli 4. oturumu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Prof. Dr. Bedrettin ÇETİNER yönetti. Bu oturumun ilk tebliğini Prof. Dr. Muhammed Salim Muhammed EBÛASÎ (Katar Üniversitesi) sundu. “Kevserî’nin Eserleri Bağlamında Kur’an-ı Kerim: Kur’an İlimleri ve Kur’an Tarihi” isimli tebliğinde Prof. Dr. Muhammed Salim, Kevserî’nin eserlerinden istifade ederek onun Kur’an ilimleri tasavvurunu, Kur’an tarihi ve Kur’an’ın yazılması, Yedi Harf ve Kıraatler konularındaki görüşlerini ortaya koydu. Tebliğ, Prof. Dr. Davut AYDÜZ (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“M. Zahid Kevserî’ye Göre Hz. İsa’nın Vefatı, Ref’i ve Nüzülü İle İlgili Ayetlerin Yorumu” isimli ikinci tebliği Doç. Dr. Muhammed AYDIN (Sakarya Üniversitesi) sundu. AYDIN tebliğinde ele aldığı konuyu özetlerken: “Müslümanların, Kur’an ayetlerine ve sahih hadislere dayanarak hemen hemen ittifak halinde oldukları konulardan biri, Hz. İsa’nın Allah’ın katına çıkarıldığı ve bir gün yeryüzüne ineceği ve daha sonra da vefat edeceği inancıdır. Kur’an ve sünnete göre, Yahudiler Hz. İsa’yı öldürmemiş, çarmıha germemişlerdir. Tam aksine, Allah, onu ruhu ve bedeniyle kendi katına çekmiş, o, ahir zamanda inecektir. Ancak, Muhammed Abduh (ö.1905), Reşit Rıza (ö.1935), Mahmut Şeltut (ö. 1963); Hüseyin Atay, Ruhi Fıçlalı, Süleyman Ateş ve Yaşar Nuri Öztürk gibi birçok kişi tarafından bu İslamî inancın, aslının olmadığı iddia edilmiştir. Bu çalışmamızda Zahid Kevserî’nin Kur’an bağlamında bahsi geçen meselelere yaklaşımını, tespit ve değerlendirmelerini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de Hz. İsa’nın ref, nüzul

ve vefatı ile ilgili konuları incelemek için telif ettiği “Nazra Abire Fî Mezâimi Men Yünkiru Nüzûle İsa Aleyhisselam Kable'l-Ahire” (İsa'nın Nüzûlünü İnkâr Edenlerin İddialarına Seri Bir Bakış) adlı eserini kendimize esas aldık.” dedi. Doç. Dr. Muhammed Aydın Kevserî'nin bu eserden hareketle konu ile ilgili görüşleri takdim etti. Tebliğ, Doç. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Bu oturumda sunulan 3. tebliğ Arş. Gör. Dr. İhsan KAHVECİ'nin (Sakarya Üniversitesi) “Kevserî'nin Mütevatir Kıraatler-Kur'an İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur'an'ın Cem'i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi” isimli tebliğdi. Bu tebliğde Dr. Kahveci: “Kur'an'ın okunuşunu ilgilendiren kıraatler, Kur'an Tarihinin önemli konulardan biridir. Kıraatler, Kur'an'ın Yedi Harf üzere okunabilme ruhsatına bağlı olarak oluşmuştur. Hz. Osman dönemindeki cem' işleminde Kur'an'la ilgili okuyuşlara belli bir çerçeve çizilmiş, Yedi ve On Kıraat gelenekleriyle muteber okuyuşlar nihâi şekline kavuşturulmuştur. Bu gelişmelerle Kur'an'ın okunması ve yazılması noktasında sağlam bir gelenek oluşmuş ise de kıraatlerin Yedi Harf, Kur'an'ın Cem'i, Son Arz ve nihayet Kur'an'la ilişkileri konusundaki teorik tartışmalar hiç bitmemiştir. Bu yüzdendir ki biz bu tebliğde Kevserî'nin görüşleri ekseninde bu konuları incelemekteyiz.” diyerek konuyu Kevserî'nin bu konudaki makaleleri çerçevesinde değerlendirip analiz etti. Tebliğ, Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“M. Zâhid Kevserî ve Hadis İlimleri” isimli 5. oturum Prof. Dr. Abdullah AYDINLI (Sakarya Üniversitesi) başkanlığında başladı. İlk olarak Muhammed Muhammed AVVÂME (Suudi Arabistan Medine İslam Üniversitesi) “Muhammed Zahid el-Kevserî'nin Cerh ve Ta'dildeki Metodu” isimli tebliği, kendisi gelemediği için Dr. Hamdi Arslan tarafından okundu. Avvame tebliğinde öncelikle metot, cerh ve ta'dil kavramlarının manaları üzerinde durdu, ardından Kevserî'nin cerh ve ta'dildeki metodunun doğruluğunu yedi bölümde anlattıktan sonra Kevserî'nin bu konuda yazdığı “Te'nîbu'l-Hatîb” isimli eseri ile Abdurrahman el-Muallimî'nin Kevserî'nin bu kitabına yazdığı “et-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Hatîb mine'l-Ebâtîl” isimli reddiyesini ele alarak Kevserî'yi desteklediğini belirtti. Tebliğinin sonunda Kevserî'nin bütün eserlerinin basılması ve kayıp eserlerinin ortaya çıkarılmasını tavsiye ederek, Mustafa Sabri Efendi ile ilgili bir sempozyum düzenlen-

mesini teklif etti. Tebliğ, Doç. Dr. Mehmet EREN (Selçuk Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“Kevserî'nin Sünnet Hakkındaki Çalışmaları –Sunum ve Değerlendirme” isimli ikinci tebliğin sahibi Dr. Ebubekir KAFÎ (Cezayir Emir Abdulkadir İslamî İlimler Üniversitesi) ise Kevserî'nin sünnet ve rivayete; rical, cerh-ta'dil, sünnetin anlaşılması konularında yazılan kitaplara verdiği önemi; sünneti müdafaa ve müsteşriklerin iddialarına reddiye yazma, sünnete ait bazı kaide ve usullerin yazılması ve te'lifi konusundaki gayretlerini anlattı. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Erdiñ AHATLI (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Dr. Muammer SARIKAYA (Erciyes Üniversitesi) ise bu oturumun “Kevserî'nin Lahn Anlayışı ve İmamları Tenkitten Lahnin Bir Araç Olarak Kullanımı” isimli son tebliğinde: “Kevserî'nin direkt lahn ile ilgili görüşleri bulunmamaktadır. Ancak Kevserî hayatta iken Hatîb Bağdâdî'nin Tarihü Bağdâd adlı eserinin 13 cildi neşredilir. Kitapta Ebu Hanife hakkında haksız eleştiriler bulunduğu hükmeden Kevserî, özellikle Ebu Hanife'nin dil hatalarıyla ilgili rivayet üzerine, rivayeti senet ve metin tenkidine tabi tutarak, rivayetin asılsızlığını ortaya koyar. Ne var ki Kevserî bununla yetinmez ve aynı kabilden diğer imamlar hakkındaki rivayetleri sıralar. Bunu yapmaktaki amacı diğer üç mezhep imamına saldırmak, dillerinin zayıflığını ortaya koymak değildir. Amacı Ebu Hanife'ye nispet edilen bir tek dil hatasının teşhir edilmesinin önüne geçmek, bu nedenle Ebu Hanife'ye saldırılmasını engellemektir. Kevserî'nin diğer imamlarla bazı fikhî meseleler dışında bir problemi yoktur. Onların hadisçiliği, müçtehitlikleri, fıkıh imamı oluşlarıyla ilgili en küçük bir eleştirisi bulunmamaktadır. Ancak Kevserî'nin sözleri çarpıtılarak, bağlamından kopartılarak, zaman zaman da eserleri tahrif edilerek diğer imamlara saldırdığı, onları eleştirdiği iddia edilmiştir. el-Muallimî ve el-Ğumârî, Kevserî hakkında çoğu zaman ilmî olmayan mütalaalarla, ağza alınmayacak kadar çirkin hakaretleri sıralayarak bir karalama hareketinin öncüsü olmuşlardır. Bu kampanyanın temel saldırı alanlarından birisini de dil hataları oluşturmaktadır.” şeklinde özetledi. Daha sonra tebliğinde Kevserî'nin lahn anlayışını ortaya koydu. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİLEN (Dicle Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

25 Kasım Pazar

Sempozyumun ikinci gününde “M. Zâhid Kevserî ve Fıkıh” isimli 6. oturum Prof. Dr. Faruk BEŞER (Sakarya Üniversitesi) başkanlığında saat 09.00’da başladı. Bu oturumdaki ilk tebliği Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ (Atatürk Üniversitesi) sundu. GÖZÜBENLİ “M. Z. Kevserî’nin ‘En-Nüketu’t-Tarîfe’ İsimli Eseri ve Uygulamalı Fıkıh Usulü Açısından Önemi” adlı tebliğinde ele aldığı konuyu: “M. Z. Kevserî, en-Nüketu’t-Tarife isimli eserini, meşhur müçtehit ve muhaddis İbn Ebi Şeybe’nin el-Musannef isimli eserinde Ebu Hanife’nin 125 ana fıkhi konuda sahih hadislerle muhalefet ettiğine dair iddialarına cevaben hazırlamıştır. Bilindiği gibi, İbn Ebi Şeybe ve Hatib Bağdadi dışındaki Ebu Hanife’yi tenkit eden âlimlerin tenkitlerinin çoğunluğu, Ebu Hanife’nin hadis bilgisinin seviyesi ve hadislerin Hanefî içtihat sistematigindeki konumuna daırdır. İşte M. Z. Kevserî de bu kitabını ağırlıklı olarak, özellikle Ebu Hanife’nin hadis bilgisinin seviyesi ve Hanefî içtihat sistematiginde hadislerle ilgili kriterlerin diğere müçtehitlerce iyi anlaşılıp anlaşılmadığı konusuna tahsis etmiştir. Kitap bu çerçevede, Hanefî fıkıh usulüne dair teorik kaidelerin uygulamasıyla ilgili olarak da, klasik kaynaklardaki birikimi sistematik olarak aktarıp değerlendirmesi açısından, aynı zamanda özgün bir uygulamalı fıkıh usulü çalışması mahiyetindedir. Bu çalışmamızda, en-Nüketu’t-Tarife kitabının çeşitli yönlerden tanıtımı ve uygulamalı fıkıh usulü açısından önemine dair bazı tespit ve değerlendirmelerimiz yer alacaktır.” şeklinde özetledikten sonra Kevserî’nin “en-Nüketu’t-Tarife” isimli eseri hakkında genel bilgiler vererek konuyla ilgili yapılan çalışmaları anlattı. Ardından Kevserî’nin “en-Nüketu’t-Tarife” Kitabındaki Metodu ile uygulamalı Fıkıh Usulü açısından önemini değerlendirdi. Tebliğ, Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (Marmara Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Daha sonra Dr. Muhammed el-MUSLIH (Fas Muhammed el-Evvel Üniversitesi)’in “Kevserî’ye Göre Güncel Fıkıhî Hükümlerde Takip Edilmesi Gereken Esaslar” isimli tebliğine geçildi. Dr. Muhammed el-MUSLIH tebliğinde günümüzde insanların milletler arası iletişim vasıtaları çok hızlı olması sebebiyle karşılaştıkları problemler karşısında İslam’ın hükmüne eskiden daha çok muhtaç olduklarını belirtti. Tebliğ, Dr. Ali İhsan PALA (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

3. tebliği Dr. Pehlul DÜZENLİ (Laleli Camii İmam-Hatibi) sundu. “Al-lame Muhammed Zahid El-Kevserî’nin Fetvâ Usul Anlayışı” isimli tebliğinde sayın Düzenli: “Bu çalışmada Kevserî’nin kitap, makale ve mukaddimele-

rinde fetvâ konusu ile ilgili görüşleri tespit edilip tahlil edilmeye çalışılmıştır. Yapılan tespit ve tahliller göstermiştir ki, Kevserî ictihad, taklid, örf ve maslahat konularında genel olarak klasik düşünceyi tekrarlamış; farklı olarak ise sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn görüşleri ile cumhur görüşünü ön plana çıkarıp, bunların dışında kalan görüşleri şaz olarak nitelendirip, bunlara dayalı fetvâ vermeyi caiz görmemiştir. Ayrıca fetvâların sosyal, kültürel ve siyasi sonuçları üzerinde fazlaca durarak, verilen fetvâların kaynaklara uygunluğunun yanında toplumsal ve siyasi sonuçlarının da dikkate alınmasını ısrarla vurgulamıştır. Başta İbn Teymiyye olmak üzere, döneminde ön plana çıkan kimi şahsiyetler üzerinde sert tenkitlerde bulunmuş, değerlendirmelerinde bu şahsiyetlerin kişilikleri yanında eserlerinin de kıymet-i ilmiyesi üzerinde durmuş, yazdıkları eserler ve verdikleri fetvâların sosyal, kültürel ve siyasi sonuçlarına dikkat çekmiştir” diyerek özetlediği tebliğinde fıkıh tarihindeki fetvâ usulüne kısaca temas ederek Kevserî'nin eserlerinde fetvâ usulüyle ilgili konuları ictihad, taklid ve fetvada ehliyet problemi olmak üzere üç ana bölümde değerlendirdi. Tebliğ, Dr. Abdussamet BAKKALOĞLU (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Sempozyumun “M. Zâhid Kevserî ve Mezhep Merkezli Fıkhî Tartışmalar” isimli 7. oturumunu Prof. Dr. İsmail KARA (Marmara Üniversitesi) yönetti. Bu oturumun ilk tebliğini Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ (Sakarya Üniversitesi) sundu. “Zâhid el-Kevserî'nin Ebû Hanife ile İlgili Polemiklerinin Tahlili” isimli tebliğinde Ayhan Tekineş tebliğin muhtevasını: “Bu tebliğde son dönem Osmanlı âlimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin selef âlimlerinden muhaddis İbn Ebî Şeybe, rivayete dayalı bilgi aktarım geleneğinin son temsilcilerinden hadis tarihçisi Hatib el-Bağdâdî ve usûl ve kelâm âlimi Cüveynî'nin görüşlerini tenkit için kaleme aldığı reddiyelerdeki metodu incelenecektir. Böylece üç farklı yazar üzerinden Kevserî'nin eleştiri usûlünün temel dinamikleri ve değişen nitelikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu tebliğde rivayetlerin tenkidi etrafında yapılan tartışmaları ortaya koymak suretiyle ‘rivayet tenkidi’ geleneğini tetkik etmek; Kevserî'nin bu gelenek içindeki yerini anlamak; böylece yeni bir tenkit metodu geliştirmede Kevserî örneğinden yararlanmanın imkânını araştırmak hedeflenmektedir” şeklinde özetledi. Daha sonra Metin Tenkidi: Tercih, Kaynakların Tenkidi: Tevsîk, Yazarın Tenkidi: Tahkîk, şeklinde üç ana başlık altında konuyu sundu. Doç. Dr. Ayhan Tekineş: “Kevserî'nin eleştirilerinde usûle dayalı eleştirinin önemi ve gücü ortaya çıkmaktadır. Yalnızca fıkıh usûlü değil ayrıca hadis usûlünün temel ilkelerinin isnad ve metin tenkidinde nasıl başarıyla uygulandığının en

güzel örneklerini ortaya koymuştur. Kevserî'nin eleştirilerinde bütünlük ve tutarlılık arayışı onun metodunun en önemli hususiyetlerinden birisidir. Kevserî eleştirdiği metinleri üslup, bilgi, yazı şekli ve ihtiva ettiği fikirler açısından eleştirmiştir. Yazarın psikolojisini ve fikirlerini tahlil ederek, metinden hareketle yazara ulaşmış; böylece metne daha iyi nüfuz edebilmenin yolunu açmıştır. Eleştirilerinde bilinen ve kolay öğrenilecek hususların tekrarına girmemiştir. Tarih boyunca tekrarlanan eleştirilerin önemli yerlerini veciz bir üslupla beyan etmiştir. Kısa fakat etkili bir üst dil kullanmıştır. Bu sebeple onun eleştirilerinden her dönemde eleştiri örneği olarak yararlanmak mümkündür. Ebû Hanîfe hakkındaki menfi propagandanın sebep olabileceği sonuçları dikkate alarak, Ebû Hanîfe'yi dinî bir vecdle savunmuştur. Geleneği geleneğin dil ve üslubunu muhafaza ederek, geleneğin usûlü ile savunmuştur. Geleneğimizde zaten var olan eleştiri üstatlarının olumlu yönlerini kendi tenkit usûlünün inşasında birleştirmiştir” diyerek konu hakkındaki değerlendirmelerini ortaya koydu. Tebliğ, Doç. Dr. Enbiya YILDIRIM (Cumhuriyet Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“Kevserî'nin Sünnî Fıkıh Mezheplerini Savunma Çabaları” isimli diğer tebliği ise Yrd. Doç. Dr. Salah Muhammed EBÜ'L-HÂC (Ürdün Belkâ Üniversitesi) sundu. Dr. Salah Kevserî'nin sünnî fıkıh mezheplerini savunma çabalarını anlattığı tebliğinde, Kevserî'nin genel olarak fikhî mezhepleri özel olarak Hanefî mezhebini savunduğunu, kıymetli yazma eserlerin tahkik ve neşrine önem verdiğini, şüpheleri gidermek için Ehl-i Sünnet mezheplerini aklî ve naklî delillerle desteklediğini, Müslümanları fikhî mezheplere sarılmaya davet ettiğini anlattı. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN (Selçuk Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Bu oturumun son tebliği Doç. Dr. H. Mehmet GÜNAY'ın (Sakarya Üniversitesi), “Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi Bağlamında Kevserî-Cüveynî Polemiği” isimli tebliğiydi. Günay tebliğini: “Bu bildiride ünlü Şafî âlimi ve Eş'ari kelamcısı İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî ile Muhammed Zahid el-Kevserî arasında eserleri aracılığıyla sürdürülen ve ana eksenini Ebu Hanife ve mezhebine yönelik söz, iddia ve eleştirilerin teşkil ettiği fikhî tartışmalar ele alınmıştır. Bildirinin temel malzemesini Cüveynî'ye nispet edilen *Muğsü'l-halk* ve buna reddiye niteliğinde yazılan Kevserî'nin *İhkâkü'l-hakk* adlı eserleri oluşturmaktadır. Konu mümkün mertebe tarihi bir perspektifle sunulmaya çalışılmış, bu çerçevede önce *Muğsü'l-halk*'ın içeriği ve üslubu hakkında bilgi vermenin yanında bu eserin Cüveynî'ye aidiyeti, tarihi ve teo-

rik arka planı, nasıl bir ortamda ve hangi şartların baskısıyla yazılmış olabileceği, eserin kendisine ve gündeme getirdiği meselelere yönelik tepkiler ve bu bağlamda fıkıh tarihi içinde oluşan literatür gibi konular aralarında bağlantılar kurularak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tüm bu konularda Kevserî'nin bakış açısını ve katkısını da tebellür ettirici bir yöntem izlenmiştir.” şeklinde özetledi. Daha sonra Doç. Dr. Günay bu bağlamda Kevserî'nin *İhkâkû'l-hakk*'ını değerlendirerek Kevserî'nin eseri niçin yazdığı, hangi meseleleri öne çıkardığı, eserde takip ettiği üslup ve yöntem, kullandığı kaynak ve literatür gibi daha çok Kevserî'nin ilmi kişiliğinin ipuçlarını açığa çıkaracak noktalar üzerinde yoğunlaştığını belirtti. Bu arada Kevserî'nin temel polemik konularına nasıl cevaplar verdiğine de yeri geldikçe örnekler üzerinde gösterdi. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“M. Zâhid Kevserî ve Kelam” isimli 8. oturum Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (Marmara Üniversitesi) başkanlığında saat: 11.00'da başladı. İlk tebliğ Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Cumhuriyet Üniversitesi) tarafından sunuldu. “Kevserî'nin Ta'lik Yöntemine Bir Bakış: Cüveynî'nin el-Akidetü'n-Nizamiyye Adlı Eseri Örneği” isimli tebliğinde Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ, Kevserî'nin ilmî derinliğini ve meselelere vukûfiyet sahibi olduğunu *'ta'likât'* türü çalışmalarından da çıkarabileceğimizi bu tür çalışmalardan birinin de ünlü Eş'arî mütekellimi İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'nin *el-Akâidetü'n-Nizâmiyye* adlı eserine yazdığı 'ta'lik' olduğunu söyledi. Geleneğimize özgü bir tür olarak ortaya çıkan, herhangi bir eseri bütün yönleriyle ikmâl etme anlamına da gelen M. Zâhid el-Kevserî'nin ta'likat'ında; hem açıklama ve hem de tenkidin birlikte yer aldığını belirterek “Geleneğimizin hem hâfızı ve hem de muhâfızı olarak değerlendirdiğimiz M. Zâhid el-Kevserî, ne Müslümanların sorunlarına kayıtsız kalacak şekilde körü körüne geleneğe sığınmış ve ne de tamamen bir medeniyet imhâsının adını, din anlayışlarında yenilik koyanların câzibesine katılmıştır. O, gelenekten yana bir tutum sergilemekle birlikte tutarlı ve kalıcı olan yeniliklere de daima açık olmuştur. Ona göre, *faydalı olan yenilik, evrenin sırlarından yeni bilgiler elde ederek onu hayatın ihtiyaçları için kullanmak, ahlaki bozulma ve dini sarsıntıların sebeplerini gidermek suretiyle, toplumun işlerini ıslah etmektir.* İslam toplumlarının konumunu yükseltecek ve diğer milletlere muhtaç olmaktan kurtaracak şey, böyle bir bakış açısıdır. Günümüzde İslamî ilimlerin metodolojisinin tartışıldığı dönemde, onun izlediği yöntemin ufuk açıcı ve öğretici olduğunu rahatlıkla

söyleyebiliriz” değerlendirmesinde bulundu. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“Kevserî’ye Göre İtikadî Konularda Haber-i Vahidin Hücciyeti Meselesi” isimli tebliği sunan Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL (Sakarya Üniversitesi) haber-i vahidlerin genelde kesinlik değil, zan ifade ettiği kabul edildiğinden bu tür haberlerin inanç konularının ispatında kullanılamayacağı varsayıldığını, bu konudaki prensibin “mütevâtir haber ilim ifade eder, haber-i vahid ilim değil, ameli gerektirir” şeklinde formüle edildiğini, Muhammed Zahid el-Kevserî, Mısır’da Hz. İsa’nın nüzülü konusunda yaşanan bir tartışma vesilesiyle kaleme aldığı *Naẓra âbira* adlı eserinde meseleyi sahih bir haber-i vahidin kalpte bir kanaat oluşturması ve kalbin mutmain olup haberin gereğine bağlanması çerçevesinde ele aldığını ifade etti. Daha sonra: “Buna göre haber-i vahidin ilim ifade etmeyip, sadece ameli gerektirmesi önemli değildir. Önemli olan onun kalpte bir itikat oluşturmasıdır. Zaten itikat da neticede kalbin bir amelidir. Dolayısıyla haber-i vahidin zan ifade etmesi, ya da başka bir ifadeyle kesin bilgi vermemesi, onun vasıtasıyla gelen bilgiye inanmamayı gerektirmez. Buradan hareketle Kevserî, sahih haber-i vahidlerin bize itikadi konularda bazen bir kanaat verebileceğini tespit etmekte ve öteden beri başta hadis kaynakları olmak üzere temel İslami eserlerde ahiret, istikbale ait haberler gibi muğayyebata dair rivayetlerin derlenmesini de bu gayeye bağlamaktadır. Diğer taraftan bazı âlimler tarafından karinelerle kuşatılmış haber-i vahidin kesin ilim ifade ettiği de kabul edilmiştir. Bütün bunların da ötesinde haber-i vahidin mutlak olarak ilim ifade ettiğini kabul eden âlimler bulunduğu dikkate alındığında, haber-i vahidin itikadi konularda delil olması kuvvet kazanmaktadır. Netice olarak Kevserî, haber-i vahidin zan ifade ettiğini ve ameli gerektirdiğini kabul etmekle birlikte, bunun itikadi konularda delil olmaya mani teşkil etmeyeceğini, sahih bir haber-i vahidin itikad oluşturmaya yeterli bir bilgi vereceğini kabul etmektedir” değerlendirmesinde bulundu. Tebliğ, Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN (Uludağ Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

3. tebliğ Dr. Mehmet İLHAN (Dokuz Eylül Üniversitesi) tarafından sunuldu. “Şah Veliyullah ed-Dihlevî’nin Bazı Kelâmî Görüşleri Hakkında Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin Tenkidleri” isimli tebliğinde Dr. İlhan, Son dönem Osmanlı âlimlerinden M. Zâhid el-Kevserî’nin *Husnü’l-Tekâdî fî Sîreti’l-İmam Ebî Yûsuf el-Kadî* adlı eserinde, Hindistan’da yetişen önemli âlimlerden Şah Veliyullah ed-Dihlevî’nin hadislerle ilgili çalışmalarını takdirle kar-

şılamakla beraber, Felsefî, Kelâmî ve Tasavvufî bazı fikirlerini acâib olarak değerlendiren tenkit ettiğini, onun ictihadla ilgili görüşlerini de cüretkâr bularak, onun bu hareketleri hakkında bid'atçılık değerlendirmesinde bulunduğunu ifade etti. Ayrıca Kevserî'nin, Dihlevî'nin Hicaz'da bulunduğu süre zarfında bazı olumsuz fikirlerden etkilendiğini, daha önce saf olan inancının orada bulandığını, acâib bazı fikirler edindiğini iddia ettiğini belirtti. Dr. Mehmet İlhan, Dihlevî'nin, İnşikâk-ı Kamer ve Âlem-i Misâl ile ilgili görüşlerini Kevserî'nin tenkitleri çerçevesinde değerlendirerek sözlerini tamamladı. Tebliğ, Doç. Dr. Said ÖZERVARLI (İSAM) tarafından müzakere edildi.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ'ın (Sakarya Üniversitesi) başkanlığını yaptığı "M. Zâhid Kevserî ve Mezhepler Tarihi" isimli 9. oturum, Doç. Dr. Mustafa AKÇAY (Sakarya Üniversitesi)'in "Ebeveyn-i Resul Tartışmalarında Zahidü'l-Kevserî'nin Yeri ve Bir Hatanın Düzeltilmesi" adlı tebliğiyle başladı. Bu tebliğinde Doç. Dr. Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini durumuyla ilgili Ebu Hanife'nin görüşüne ilişkin Zahid el-Kevserî'nin tespit ve değerlendirmelerini ele aldığını belirterek, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini durumuyla ilgili görüşleri sıraladı. Daha sonra Hz. Peygamber'in anne-babası hakkında *el-Fıkhu'l-ekber* nüshalarının birinde geçen "*ve vâlidâ Resûlillahi mâta ale'l-küfri / Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir*" şeklindeki beyanı önem arz ettiğini, bu ifadenin farklı şekillerde değerlendirildiğini, Kevserî'nin ise ilmî şüpheciliği, muhakkik, müdakkik bir âlim oluşunun tam da bu noktada tezahür ettiğini ifade ederek: "Kevserî, öncelikle *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebu Hanife'ye aidiyetini araştırmış ve eserin Ebu Hanife'ye ait olduğunu tespit etmekle kalmamış; Fıkıh-ı ekber'in iki temel nüshasının bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Kevserî, bu iki temel nüsha arasında farklılıklar olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca Kevserî bu farklılıkların yazım hatalarından veya metin üzerinde tasarruflarda bulunmuş olmasından da kaynaklanacağına değinmiş; bu farklı nüshaların bazısında "*Mâtâ ale'l-fitrati/ Ebeveyn fitrat üzere öldüler.*"; bir kısmında "*Mâtâ ale'l-cabiliyye/Ebeveyn cabiliyyede öldüler.*"; bazılarında ise "*Mâ mâta ale'l-küfri/Ebeveyn küfür üzere öldüler.*" şeklinde kayıtlı olduğunu vurgulamış; Ali el-Karî'nin asıl aldığı nüshadaki "*Mâtâ ale'l-küfri/küfür üzere öldüler.*" ifadelerinin yanlışlığını belirtmiştir. Zahid el-Kevserî Hz. Peygamber'in anne-babasının mümin-muvahhid olmadığını ileri süren Ali el-Karî'yi eleştirmiş; konunun ameli değil, itikadî bir konu olduğunu, bu nitelikte olan bir mesele hakkında zannî delillerle değil, kesin delillere dayanılarak hüküm vermek gerektiği belirtmiştir. Kevserî Ebeveyn-i Resul'ün ehl-i necat olduğu veya en azından küfür üzere ölmedik-

leri kanaatini benimsemiştir”, diyerek tebliğini bitirdi. Tebliğ, Doç. Dr. Musa BAĞCI (Dicle Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Bu oturumun ikinci tebliğini Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT (Sakarya Üniversitesi) sundu. “Muhammed Zahid Kevserî’ye Göre İslâm Mezhepleri ve Fikir Ayrılıklarının Sebepleri” isimli tebliğinde Doç. Dr. Bulut, Kevserî’nin ilmî çalışmalarına bakıldığında mezhepler tarihiyle alakalı eserlerin önemli bir yer tuttuğunu, neşrettiği eserlerin İslam Mezhepler Tarihinin ana kaynakları arasında yer aldığını, bu eserlere yazdığı mukaddimelerin ve ayrıca konuyla alakalı kaleme aldığı makalelerin sahanın uzmanlarınca göz ardı edilemeyecek ehemmiyeti haiz olduğunu belirttikten sonra: “Kevserî, Asr-ı saadet döneminden başlayarak Müslümanlar arasında fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasının arka planına ışık tutmaya ve bu ayrılıkların genel olarak sebeplerini izah etmeye çalışır. Bu bağlamda o, art niyetli kimselerin faaliyetleri, ridde savaşlarının olumsuz etkileri, ehil olmayan kimselerin girift konularda konuşmaları, cahiliye anlayışının tamamen yok edilememesi ve farklı kültürlerle karşılaşmalar gibi faktörler üzerinde durur ve bunların mezheplerin ortaya çıkmasındaki rollerini izah eder. İlk dönemlerde ortaya çıkan önemli fikir ayrılıklarının kökeninde bu nevi faktörlerin etkili olduğunu açıklar. O, tarihi süreci de dikkate alarak İslam dünyasındaki ilk fikir ayrılıklarını ve mezheplerin teşekkülünde etkili olan çevre ve düşünceleri genel hatlarıyla izah eder. Ayrıca İslam dünyasında ortaya çıkan ana ekolleri tanıtır ve genel olarak özelliklerinden bahseder. Onun mukaddime ve makalelerinde bolca atıfta bulunduğu mezhepler; Haricilik, Şia, Mutezile, Mürcie, Ehl-i Sünnet (Eş’arilik, Maturidilik, Selefilik), Cebriye, Kaderiye, Batıniye şeklinde özetlenebilir” dedi. Kevserî’nin mezhepler ve onların teşekkülünde etkili olan saiklerle ilgilenirken asıl hedefinin, Ehl-i Sünnet anlayışını savunmak, onun doğruluğunu ve İslam’ın özüne uygunluğunu ortaya koymak olduğunu, onun, Sünnî âlimlerin İslam mezhepleriyle yakından ilgilenmelerini, sebep ve süreçleri tahlil etmelerini istediğini, bunu Sünnî anlayışın savunulabilmesi için gerekli gördüğünü belirtti. Tebliğ, Doç. Dr. İbrahim HATİPOĞLU (Uludağ Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Bu oturumun son tebliği “M. Zahid Kevserî İle Mustafa Sabri Efendi’nin Kader Konusundaki Tartışması” isimli tebliğdi. Tebliğ sahibi Doç. Dr. Ömer AYDIN (İstanbul Üniversitesi) tebliğini özetlerken: “Mehmed Zâhid Kevserî (1879–1952) ile Mustafa Sabri Efendi (1869–1954) arasında Kahire’de *kader* konusunda tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışma, Mus-

tafa Sabri Efendi'nin Batı Trakya'da savunmaya başladığı cebr anlayışını daha sonra *Mevkifu'l-Beşer Tabte Sultâni'l-Kader* isimli eserinde işlemesiyle ve özgürlükçü kader anlayışlarından dolayı Ehl-i Sünnet kelâmcılarını özellikle Mâtüridî âlimlerini tenkit etmesiyle başlamıştır. Bunun üzerine Zâhid Kevserî, Mustafa Sabri Efendi ile görüşerek görüşlerinin yanlış olduğunu ve bunlardan vazgeçmesi gerektiğini kendisine ifade etmiştir. Fakat Mustafa Sabri Efendi, görüşlerinden vazgeçmek bir yana, tenkitlerini daha da sertleştirilmiş, *Mevkifu'l-Akl ve'l-İlm* isimli eserinin geniş bir bölümünde Zâhid Kevserî'yi Mâtüridîlik adı altında Mu'tezilî görüşleri savunmakla eleştirmiştir. Bunun üzerine Zâhid Kevserî, hem Mustafa Sabri Efendi'ye cevap vermek hem de onun tenkit ettiği Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerinin doğruluğunu göstermek amacıyla *el-İstibsâr fi't-Tabaddüs ani'l-Cebri ve'l-İhtiyâr* isimli bir risâle kaleme almıştır” dedi. Daha sonra Doç. Dr. Aydın bu tartışmanın nedenlerini ve bu değerli iki âlimin kader konusundaki görüşlerini farklı düşündükleri noktaları anlattı. “Her ikisi de Osmanlı âlimlerinden olan Zâhid Kevserî ve Sabri Efendi *kader* meselesi hakkında sonuçsuz bir tartışmaya girişmişler ve bir netice elde edememişlerdir. Çünkü bu tartışma geçmiş dönemlerde cereyan eden Mâtüridiyye ile Eş'ariyye arasında süregelen tartışmanın Zâhid Kevserî ile Sabri Efendi arasında tekrarından ibarettir. Mustafa Sabri Efendi'nin açık bir *cebr* savunusu yaptığı ortadadır. *Mevkifu'l-Beşer tabte Sultâni'l-Kader* (Kaderin Boyunduruğu Altındaki İnsan) kitabının ismi bile bunu göstermektedir. Zira o bu kitapta ısrarla ve ısrarla insanın hür olmadığı görüşünü savunmaktadır. Hatta Eş'arî âlimlerinin bile Eş'arî'nin insan fiilleri konusundaki görüşlerini Mustafa Sabri Efendi kadar dirayetle savunamadıklarını söylemek mübalağa olmasa gerektir” değerlendirmesinde bulunarak sözlerini tamamladı. Tebliğ, Doç. Dr. Cağfer KARADAŞ (Uludağ Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Öğleden sonraki 10. oturum saat 14.00'da başladı. “M. Zâhid Kevserî ve İslam Düşüncesi” isimli oturumu Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ (Marmara Üniversitesi) yönetti. Bu oturumun ilk tebliğini Prof. Dr. Dîn MUHAMMED (Katar Üniversitesi) sundu. “Kevserî'nin İnanca Dair Bidatlere Karşı Mücadele Yöntemi” konulu tebliğinde Prof. Dr. Dîn MUHAMMED, inanca dair bidatlere karşı Kevserî'nin tutumunu ve bu bidatler karşısında mücadelede takip ettiği metodunu ortaya çıkarmaya çalıştığını, bunu yaparken Kevserî'nin geniş ilmi kültürü ve özellikle de makalelerini esas aldığını belirtti. “Kevserî bu konuda konuya uygun olarak tarihî, tahlilî, tenkitçi, aklî ve filolojik ilmi metotları kullanmıştır. Bunu yaparken de aklı ve nakli ilimlerde-

ki geniş ilmi kültürünü mantıki ve filoloji ilimlerindeki derin ilmini, rivayet ve dirayeti birleştirme becerisini göz önüne sermiştir” dedi. Tebliğ, Doç. Dr. Bünyamin ERUL (Ankara Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“Muhammed Zâhid el-Kevserî’yi Göre “Sünnet-i Hasene” Hadisi Bağlamında Dinde Tecdîd İmkânı, Alanı ve Sınırları” isimli ikinci tebliği sunan Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN (Cumhuriyet Üniversitesi) : “Kevserî’ye göre, *"Kim İslâm'da iyi bir çığır açarsa, kendi sevabının yanı sıra, o çığırdan yürüyenlerin sevabı kadar da sevap alır."* hadisinin ifade ettiği "sünnet-i hasene ", dînin her alanında söz konusu olan bir yeniliği kastetmiyor; hadis, ‘insanların yararına olan şeylere öncülük etmeye’ teşvik ediyor. İyi bir şeye öncülük etmenin ve bu mânâda hayırlı bir çığır açmanın, ‘İslâm’ın iyi gördüğü umumî teşrî kapsamı’na girer. Dolayısıyla, *hayır yollarının çeşitlendirilmesi konusunda bir yenilik*, İslam'da her zaman var olmuştur ve de kıyamete kadar da devam edecektir. Ancak bu hadis, şer’i delillerin sınırlarını aşarak iyi bir şey yapma ya da yenilik adına, hiç kimseye ibadetlerde dilediği gibi tasarrufta bulunma hak ve yetkisi vermez” dedi. Daha sonra dînde tecdîd/yenilik imkânı ve Kevserî’nin bu konudaki görüşlerini anlattıktan sonra: “Kevserî, dînde yeniliğe tamamen kapalı değildir. *"Her yüz yılda bir bu ümmetin dînî işlerini yenileyen biri gönderilir."* hadisine dayanarak, olgusal mânâda yeniliği kabul eder. Ancak, ‘var olan bir hükmü ya da uygulamayı tamamen değiştirip yerine yeni bir hüküm ya da uygulama getirmek’ şeklinde değil; ‘zamanla meydana gelen özden uzaklaşmaları yeniden asla döndürmek, ilk aşk ve heyecana, ilk algılamalara dönmek’ şeklinde kabul eder” değerlendirmesinde bulunarak tebliğini bitirdi. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

“Muhammed Zâhidü’l-Kevserî ve Tasavvuf” isimli tebliği sunan Doç. Dr. Ramazan MUSLU (Sakarya Üniversitesi) ise Kevserî’nin tasavvuf ile ilgisini ve bu ilginin düzeyini tespit etmeye çalıştığı tebliğinde: “Kevserî, ilmî ve tasavvufî bir muhitte büyümüş ve yetişmiştir. İstanbul’a gidinceye kadar Düzce’de eğitim görmüştür. Babası onu yüksek tahsil için İstanbul’a gönderdiğinde Dârulhadîs’te kalmıştır. Babasının yakın dost ve arkadaşı ve aynı zamanda pîrdaşı olan Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi’nin (ö.1911), Kevserî’nin yetişmesinde önemli bir yeri vardır. Kevserî’nin hem hocası ve hem de tasavvuftaki mürşidi olan bu zât, Gümüşhanevî Tekkesi’nin de ikinci postnişinidir. Kurucusunun ismine izafetle anılan bu dergâh, Ziyâiyye’nin merkez tekkesidir. Kevserî’nin ilmî açıdan en çok etkilendiği ve kendisine

model aldığı Alasonyalı Ali Zeynelâbidîn (ö.1917) de Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'nin talebesidir. Kevserî İstanbul'da Mevlevî şeyhi Muhammed Es'ad Dede ve Şâzilî şeyhi Ahmed b. Mustafa el-Ömerî el-Halebî (ö.1915) gibi tasavvuf ricalinden de feyz almıştır. 1906'da "müdürlük sınavını başarıyla tamamlayarak resmi göreve başlayan Kevserî, bir süre bu görevde kaldıktan sonra Mısır'a hicret etmiştir. Kevserî'nin Mısır'da ilmî muhitte kalmayı tercih ettiği ve tasavvufî faaliyetlerde bulunmadığı görülür" dedi. Doç. Dr. Muslu, Kevserî'nin tasavvuf sahası ile ilgili istifade ettiği eserler ile görüşlerini benimsediği şeyh ve mutasavvıfları anlattıktan sonra: "Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Kevserî, ilmî ve tasavvufî bir muhitte yetişmekle birlikte, daha çok İslâmî ilimlerdeki derin bilgisi ile tanınmış bir Osmanlı âlimidir. Medrese tahsilinin yanı sıra tasavvufu bir mürşit rehberliğinde yaşayarak öğrenmiştir. Bu nedenle, onun "zülcenâheyn" (çift kanatlı) bir âlim olduğu söylenebilir. Ancak tasavvuf ve tarikat eğitimi almış olmasına rağmen tekke hayatından uzak durması ve sadece ilmî çalışmalara yönelmiş olması da son derece dikkat çekicidir. Onun belki de tarikat mensubu bir âlim olarak tasavvuf sahasına yapmış olduğu en önemli katkı, muhaliflerince tevessül, istiğâse ve râbîta gibi konularda tasavvufa karşı yöneltilen eleştirilere saygın bir İslam âlimi olarak cevap vermesi ve eserler yazarak mutasavvıfları desteklemesidir" değerlendirmesinde bulunarak sözlerini tamamladı. Tebliğ, Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

"M. Zâhid Kevserî ve Tartışmalar" isimli 11. oturumun başkanlığını Prof. Dr. İ. Hakkı ÜNAL (Ankara Üniversitesi) yaptı. Bu oturumun ilk tebliğini Yrd. Doç. Dr. Recep ALPYAĞIL (İstanbul Üniversitesi) sundu. Ancak kendisi gelemediği için tebliğ başkası tarafından okundu. "Zahid Kevserî-Mustafa Sabri Efendi Karşılaşması'nın Anlam ve Önemi" isimli tebliğde, çağdaş felsefede "karşılaşma" mefhumunun özel bir anlam ihtiva ettiği, Gadamer-Derrida, Foucault-Habermas, Searle-Derrida karşılaşmaları bu durumun birer örneği olduğu vurgulandıktan sonra: "Bizim, bu çalışmada tartışmaya açmak istediğimiz soru, bu türden nitelikli karşılaşmaların İslam düşüncesi için söz konusu edilip edilemeyeceğidir. Tusi-Konevi, Razi-Mevlana, İbn Arabî-İbn Rüşd, Eğer bu sorunun olumlu bir yanıtı varsa, daha da özelden, Zahid Kevserî ve Sabri Efendi'nin Mısırdaki karşılaşması bu paralelde değerlendirilebilir mi? Söz konusu karşılaşmanın anlamı nedir ve halen bir önem taşımakta mıdır? (Malum olduğu üzere, Sabri Efendi, *Mevkîfu'l-Beşer* adlı eseriyle insanın özgürlüğü konusunda itikadi tavrını ortaya koyunca Kevserî, onu, bu görüşünden vazgeçirmeye çalışır. Ancak o bu

görüşünü değiştirmediği gibi, *Mevkifu'l-Akl* isimli eserde Kevserî'ye cevap verir ve Maturidiyyeye yüklenir. Bunun üzerine Kevserî, *el-İstibsâr*'ı kaleme alır.) Çalışmamızda, bu tartışmanın, insanın özgürleşimi gibi son derece *anlamlı* bir zemin üzerinde cereyan ettiğini, Maturidi ve Eş'ari geleneklerinin bir karşılaşması sorgulanmasını beraberinde getirdiğini ve Maturidî ve Eş'arî geleneklerinin bir karşılaşması olarak da halen çağdaş okur için *önem* taşımakta olduğunu tespit ediyoruz. Bu durum Sabri Efendi'de bir değişimle neticelenirken, Kevserî'de ise sahip olduğu açıklama modelinin daha da sağlamlaşmasına sebep olmuştur. O dönemde yaşanan siyasal sorunlar ve ardından gelen sürgün yaşamlar da, bu karşılaşmayı önemli kılan ve neticelerinin bugünkü düşünce atmosferine ulaştırılmasını gerekli kılan unsurlardandır”, denildi. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Prof. Dr. Abdurrezzak URKIYA (Fas Seyyid Muhammed b. Abdullah Üniversitesi) “Kevserî ve Çağındaki Zahirî Eğilimlere Karşı Konumu” isimli tebliğini sundu. Prof. Dr. Abdurrezzak URKIYA bu tebliğinde öncelikle Zahirî eğilimlerin tarifini, ortaya çıkışını ve gelişimini özellikle Kevserî'nin yaşadığı asırda İslamî ilimlere ve toplumlara tesirini anlattı. Ardından Kevserî'nin bu zahirî eğilimlere karşı konumunu istidlal metodu, inanç hükümleri ve fikhî hükümler çerçevesinde ele aldıktan sonra Kevserî'nin dinin maksatlarını çok iyi bilen, hüküm çıkarma yollarını ilmî ve dikkatli bir şekilde uygulayan bir âlim olarak tebarüz ettiğini ve zahirî eğilimlere karşı ehl-i sünnet inancını ve fikhını, hüküm çıkarmada ehl-i sünnetin takip ettiği metodu savunduğunu; ifrat ve tefritten uzak adalet ve orta yolun temsilcisi olan ehl-i sünnete uymanın gerekliliğine işaret ettiğini vurguladı. Tebliğ, Doç. Dr. Muharrem KILIÇ (Sakarya Üniversitesi) tarafından müzakere edildi.

Sempozyumun son tebliğini Prof. Dr. Tevfik b. Ahmed el-ĞALBAZURÎ (Fas Karavîn Üniversitesi) sundu. “Kevserî ve Muasır Hafız Ahmed b. es-Sıddık el-Ğumârî el-Mağribî Arasındaki İlmî Tartışmalar” isimli tebliğinde Prof. Dr. Tevfik, aralarında dostluk ve sevgi bulunmasına rağmen aynı dönemde yaşayan bu iki âlim arasında yaşanan ilmi tartışmaları anlattı. Bu iki âlimin bazı konularda ortak düşünmelerine rağmen inanç konularından esma ve sıfat konusunda -ki bu konuda Ğumârî'nin selefi, Kevserî'nin ise Maturidî olduğunu- tartıştıklarını; fikhî meselelerde ise Kevserî'nin mezhebe bağlı Ğumârî'nin ise mezhepsiz hareket ettiğini söyledi. Prof. Dr. Tevfik b. Ahmed el-ĞALBAZURÎ Kevserî'nin ilmi tartışma

metotları çerçevesinde konuyu ele almasını değerlendirdi. Tebliğ, Dr. Süleyman AYDIN (Araştırmacı) tarafından müzakere edildi.

Kısa bir aranın ardından değerlendirme ve kapanış oturumuna geçildi. Bu oturumu Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ali Erbaş yönetti. Prof. Dr. Erbaş bu oturumda ilk sözü M. Zahid Kevserî'nin hemşerisi ve talebesi Dr. Muzaffer Özcanoğlu'na verdi. Dr. Özcanoğlu, M. Zahid Kevserî'nin gerçek soyadının Gûsar olduğunu, dedelerinin Kafkasya'nın şu andaki Kevasia köyünden olduğunu söyledi. Kevserî'nin babasının adıyla anılan Hacı Hasan köyünün adının Çalıcuma olarak değiştirilmesinin bir talihsizlik olduğunu vurgulayan Muzaffer Özcanoğlu, köyün adının ya yeniden Hacı Hasan ya da Kevserî Köyü olarak değiştirilmesini teklif etti. Ayrıca Kevserî ile Düzce'de ve Mısır'da yaşadıkları bazı hatıraları anekdotlar halinde anlattı.

Yurtdışından gelen misafirler adına söz alan Cezayir Algiers Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ammar Ceydel, M. Zahid Kevserî adına Türkiye'de ve farklı ülkelerde bölümler kurulmasını, Türkiye'nin bu tür çalışmalarda öncülük yapmasını istediklerini belirterek, "Biz kendimizi burada yabancı olarak görmüyoruz. Biz kendimizi sizden biri olarak hissediyoruz. Siz de kendinizi bizden hissedin. Yabancı değiliz sizin gibiyiz" şeklinde bir ifade kullanması salonda sevinçle karşılanarak alkışlandı.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Bünyamin Erul ise 9-10 Aralık 1995 tarihinde Düzce'de düzenlenen ilk sempozyuma katıldığını hatırlatarak o tarihte sunulan tebliğlerin kitap haline getirildiğini kaydetti. Doç. Dr. Bünyamin Erul, bu sempozyumun başarılı olduğunu fakat sadece sempozyumla kalmayıp ileride daha güzel faaliyetlerde bulunulması gerektiğini belirtti ve Kevserî ile ilgili yapılması gerekenlerle ilgili teklifleri: "Sempozyum tebliğleri mutlaka hem kitap haline getirilmeli hem de internette yayınlanmalı, Kevserî'nin adına profesyonel bir internet sitesi kurulmalı ve her türlü bilgi toplanmalı, üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmalı, kitaplarını satması pahasına kimseden yardım talep etmeyen bir âlimin kitapları mutlaka günümüz dillerine çevirmeli ve basılmalı, Kevserî'nin Düzce, İstanbul, Kastamonu, Mısır, Suriye yılları üzerine ayrı ayrı çalışmalar yapılmalı, İstanbul dönemine dair kitapların günümüze ulaşmaması üzüntü vericidir. Kayıp yazma eserleri araştırıp bulunmalı, Düzce'dekine benzer Mısır'da, Pakistan'da, Ürdün'de, Suriye'de sempozyumlar düzenlenmeli, Düzce'de Kevserî Kültür Evi inşa edilmeli ve günümüze ula-

şan eserleri, fotoğrafları, hakkında yazılanlar sergilenmelidir, Düzce'nin işlek bir caddesine veya parkına Kevserî'nin adı verilmeli" şeklinde sıraladı. Ayrıca sempozyum sürecinde Kevserî'nin doğduğu köye bir gezi tertip edilseydi çok makbule geçecekti temennisinde bulundu. Son olarak "Düzeliler Kevserî'yi duyunca önce hayret etti, sonra sevdi, sonra da iftihar etti. Yeni Kevserî'lerin yetişmesi için yoğun çaba sarf etmeliyiz" değerlendirmesinde bulunarak sözlerini tamamladı.

Sempozyumun Tertip Heyeti başkanı Prof. Dr. Abdullah Aydınlı da, Kevserî ile ilgili sempozyumu ilan ettiklerinde özellikle yurtdışından onlarca tebliğ talebi gelince şaşırıklarını, eleme yaparken çok zorlandıklarını ifade etti. Prof. Aydınlı, "O öyle bir âlim ki, vefatından 55 yıl sonra, Fas'tan Pakistan'a İngiltere'den Suudi Arabistan'a kadar farklı coğrafyadan yüzlerce insanı bu salonda topladı. Hakiki âlimlerin böyle bir fonksiyonu var. Kevserî gibi bir âlimin bu toprağın bağrından çıkması bizleri onurlandırmaktadır" ifadesini kullandı.

Kapanışta Düzce Müftüsü Alaaddin Gürpınar ise bir itirafta bulunulması gerektiğini belirterek, "Düzeliler olarak Kevserî adında bir âlimin ismini biliyorduk. Ama burada iki gündür anlatıldığı gibi bir âlim olduğunu kesinlikle bilmiyorduk. Zahirî ilimlerin yanı sıra tasavvufta da seyr-i sulukünü tamamlamış. 100'ün üzerinde eseri var ama birini elimize alıp okumadık. Dolayısıyla Düzeliler olarak utancımız büyüktür. Mutlaka Kevserî adına büyük bir kültür ve eğitim merkezi inşa etmeliyiz. Müftülük olarak birkaç yıldır bu tür bir proje üzerinde çalışıyoruz" diye konuştu.

M. Zâhid Kevserî'nin akrabası olan Ferit Gûsar da bir konuşma yaptı ve soy ismini Kevserî olarak değiştireceğini söyledi.

Son konuşmayı ise Düzce Belediye Başkanı Mehmet Keleş yaptı. Başkan Keleş, sempozyumla ilgili Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden kendisine geldiğinde teklifi normal kültürel bir faaliyet gibi algılayıp sadece sempozyum ifadesiyle ilgilendiğini, Kevserî kimdir, niye bu isim önemli gibi bir soru yöneltmediğini ancak iki günlük sempozyumda gördüğüne, duyduğuna inanmadığını belirterek, "Meğer yanı başımızda ne büyük bir hazine varmış da farkında bile değiliz. Geç de olsa kendisini hatırladık, inşallah memnun edebilişizdir, ruhu şad olsun. Belediye olarak bugüne kadarki en önemli hizmeti yaptık. Eserlerinin yayınlanmasında belediye olarak üzerimize düşen her şeyi yapmaya hazırız." diyerek sözlerini tamamladı.